

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

СОЛІДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

студентки 2 курсу, 6 м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації
«Цивільне право і процес»

Каратнюк Анни Юріївни

Науковий керівник

к.ю.н.

Лисенко Юлія Олександрівна

Гарант освітньої програми

д.ю.н.

Примак Володимир Дмитрович

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	6
1.1 Цивільно-правова відповідальність.....	6
1.2 Солідарна множинність осіб в деліктних зобов'язаннях.....	13
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ.....	20
2.1 Ознаки та підстави виникнення солідарних зобов'язань.....	20
2.2 Регресна вимога в солідарних зобов'язаннях.....	31
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження проявляється в тому, специфіка цивільно-правових відносин допускає опосередковане виконання обов'язків, включаючи ті з них, які виникають унаслідок здійснення правопорушення і становлять зміст цивільно-правової відповідальності (порука, банківська гарантія, солідарна відповідальність). Серед юридичних засобів, що забезпечують нормальну роботу механізму опосередкованого виконання обов'язків, використовується юридична конструкція регресу

У випадку солідарного зобов'язання боржників кредитор має право вимагати виконання зобов'язання частково або повністю від усіх боржників разом та від будь-якого з них окремо.

Кредитор, який не отримав виконання зобов'язання в повному обсязі від одного з солідарних боржників, має право вимагати недоотримання від іншого солідарного боржника. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними до повного їх виконання.

Солідарний боржник не має права висувати заперечення проти вимоги кредитора на підставі таких відносин інших солідарних боржників з кредитором, в яких цей.

боржник не бере участі.

Виконання солідарного зобов'язання в повному обсязі одним із боржників припиняє зобов'язання іншого солідарного боржника перед кредитором.

Як відомо, боржник, який повністю виконує солідарний обов'язок, у тому числі й шляхом зарахування своїх вимог до кредитора, звільняє решту боржників від виконання зобов'язання кредитору. Разом із тим не можна допустити, щоб постраждав хто-небудь із солідарних боржників тільки тому, що його обрав кредитор для висунення вимоги. З цієї причини боржнику, що виконав солідарне зобов'язання, якщо інше не впливає з відносин між солідарними боржниками, надається право висунути регресну вимогу решті боржників.

Окремі аспекти даної теми торкалися такі науковці як: Антонова О. Р.,

Короташ Я. О., Кравченко М. В., Кузнецова Н. С., Левшина Я. О., Ляшенко Р. О., Петрицин Н. Т., Резнік О., Слома В. М., Федорченко Н. В., Харитонов Є. О., Царик І. М. та інші.

Метою магістерської роботи є дослідження та аналіз наукових поглядів щодо чинного законодавства України, що розкривають солідарну відповідальність у цивільному праві, а також виявлення особливостей правового регулювання та шляхів законодавчого удосконалення і дослідження проблемних питань.

Для вивчення даної теми ставляться наступні **завдання**:

- проаналізувати цивільно-правову відповідальність;
- розкрити солідарну множинність осіб в деліктних зобов'язаннях;
- узагальнити ознаки та підстави виникнення солідарних зобов'язань;
- виявити регресну вимогу в солідарних зобов'язаннях.

Для того, щоб розглянути поставлені питання буду керуватися діючою нормативно-правовою базою, зокрема порівнювати якість їх висвітлення в діючому цивільному законодавстві України, розгляну якість спеціального законодавства з питань солідарної відповідальності; вивчу думки експертів з цих питань на основі наукової літератури і періодичних видань.

Об'єктом дослідження є ті суспільні відносини, які виникають, складаються та виконуються у сфері здійснення солідарної відповідальності у цивільному праві.

Предметом дослідження є солідарна відповідальність у цивільному праві.

Методи дослідження складають загальнотеоретичні методи та підходи до визначення солідарної відповідальності у цивільному праві. З цією метою використовується система як загальнофілософських (діалектика, об'єктивність, історизм), загальнонаукових (метод системного аналізу, структурно-функціональний, ретроспективно-порівняльний, метод моделювання і прогнозування), так і спеціальних (формально-юридичний, порівняльно-правовий, статистичний) методів дослідження.

Теоретичне значення мало застосування системно-структурного методу,

який сприяв визначенню ознак та підстав виникнення солідарних зобов'язань.

Метод моделювання застосовано при розробленні пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства і практики його застосування.

У рамках зазначеного методологічного підходу використано також формально-логічний метод, за допомогою якого досліджувалося національне законодавство, практика його застосування. На цих методологічних засадах здійснювалися збір, обробка та аналіз емпіричного матеріалу.

Емпіричною базою дослідження є чинне законодавство України, у ході дослідження опрацьовувалися також монографічна та навчальна література.

Отже, я буду аналізувати дану тематику, враховуючи реальний ступінь її розкриття в законодавстві України та науковій літературі, зроблю відповідні висновки щодо ступеня розкриття і правового режиму реалізації даних питань на практиці.

Наукова новизна випускної кваліфікаційної роботи полягає в комплексному дослідженні основних проблем, порівнянні нормативно – правових актів, виявленні недоліків.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Зобов'язання з множинністю осіб», що опублікована у збірнику наукових статей «Правове регулювання цивільних відносин». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 218-224.

Практична цінність полягає у тому, що на основі аналізу наукових робіт учених у сфері права та власного дослідження проблематики запровадження інституту солідарної відповідальності, сформульовано висновки стосовно перспектив впровадження названої законодавчої новели та запропоновано шляхи подальшого вдосконалення правового захисту суб'єктів господарювання у сфері солідарної відповідальності. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки аналітичних праць, при лекційних заняттях та спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і

предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе чотири підрозділи, висновки та список використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 59 сторінок, із яких основна частина роботи займає 41 сторінка. Список використаних джерел складається з 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Цивільно-правова відповідальність

Найпоширенішим видом санкцій є цивільно-правова відповідальність, яка є наслідком порушення як абсолютних, так і обов'язкових прав. Таким чином, цивільно-правова відповідальність поширюється на порушників абсолютних та обов'язкових відносин. Порушення абсолютних правовідносин означає невиконання абсолютного зобов'язання, покладеного законом на громадян та організації, і в силу якого вони повинні утримуватися від порушення абсолютного права. У цьому випадку невиконане зобов'язання замінюється іншим зобов'язанням: відшкодувати збиток у натуральній формі або відшкодувати збиток у повному обсязі [58, с. 125].

Отже, невиконання абсолютного зобов'язання тягне за собою невиконання для порушника майнові наслідки - цивільно-правову відповідальність. Така відповідальність у теорії цивільного права називається позадоговірною.

У разі порушення договірної зобов'язання цивільно-правова відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання зобов'язання. На відміну від позадоговірної відповідальності, вона є договірною. Невиконання зобов'язання відбувається, коли боржник або не виконав дію, яка є предметом зобов'язання, або виконав її неналежним чином (прострочений, частково або неякісно). У першому випадку ми маємо повний дефолт, у другому - часткове або неналежне виконання зобов'язання. Як відомо, виконання зобов'язання забезпечується примусовою силою державних органів. Отже, якщо боржник не виконує зобов'язання, кредитор може звернутися до суду чи господарського суду та в примусовому порядку, щоб отримати задоволення своїх вимог.

Таким чином, невиконання абсолютного зобов'язання, а також невиконання або неналежне виконання договірної зобов'язання тягне за собою

невигідне для винного збитки та майнові наслідки боржника - цивільну відповідальність. Отже, цивільно-правова відповідальність є несприятливим майновим наслідком, встановленим законом або договором у разі невиконання абсолютного зобов'язання, а також невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання. Зокрема, це може бути обов'язок боржника сплатити кредиторю збитки, неустойки тощо [33, с. 24].

Проблема відповідальності є однією з найскладніших проблем як загальної теорії права, так і галузевих наук. Необхідним засобом забезпечення законності та захисту правопорядку від будь-яких посягань є юридична відповідальність за порушення меж допустимої поведінки, встановлених законом.

Зміст позитивно-правової відповідальності означає відносини, в яких держава, діючи від імені суспільства, формує абстрактний обов'язок усіх суб'єктів виконувати конкретні юридичні зобов'язання, що встановлювали досить широку вимогу щодо виконання певних юридичних зобов'язань, мови та дотримання законодавчих заборон. Тобто позитивна відповідальність передбачає свідоме, відповідальне ставлення індивідів до своїх вчинків, способу життя, праці - тобто вона є основою такої поведінки суб'єктів, що виключає порушення законодавчих вимог.

Іншими словами, позитивна юридична відповідальність визначається як сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, верховенством права, колективом приватних осіб та окремою людиною. Що стосується ретроспективної юридичної відповідальності, її можна визначити як специфічний правовий зв'язок між державою та злочинцем через державний примус, що характеризується засудженням правопорушення та предметом правопорушення, покладенням на останнього обов'язку зазнати позбавлення та несприятливих наслідків, наслідки особистого, майнового та організаційного характеру для правопорушення.

До ознак ретроспективної юридичної відповідальності належать: державно-правовий примус; негативна реакція держави на правопорушення та на суб'єкта - злочинця; покладання на останнього обов'язку терпіти позбавлення та

несприятливі наслідки за його протиправну поведінку.

Досліджуючи питання щодо відповідальності за порушення цивільних прав та обов'язків, В.Мироненко зазначав, що умовами, при яких спрацьовує механізм цивільно-правової відповідальності є наявність прав та обов'язків, порушення яких тягне за собою покладення на їх порушника мір цивільно-правової відповідальності; протиправне порушення особою, покладених на нього обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; наявність шкоди, завданої протиправною поведінкою правопорушника; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і шкідливими наслідками, що наступили; наявність вини правопорушника [33, с. 24].

При цьому слід взяти до уваги уточнення М.Мороз, який зазначав: «наявність, чи відсутність юридично значимого причинного зв'язку між поведінкою та негативним результатом встановлюється в кожній конкретній справі з урахуванням фактичних обставин на підставі даних науки і практики». В цілому ж у питанні про підстави притягнення осіб до цивільно-правової відповідальності розбіжностей серед науковців немає [35, с. 188].

Таким чином, підставою для звернення до порушника чужих цивільних прав, заходів цивільно-правової відповідальності є вчинення цього правопорушення, яке містить певні об'єктивні елементи (наявність майнової шкоди, протиправна поведінка, а також причинний зв'язок між ними) та суб'єктивний елемент - наявність вини. Тобто діяння особи повинно містити цивільне правопорушення. Аналізуючи підстави юридичної відповідальності Б. Карнаух, зазначив: «Правопорушення - природний результат сукупності детермінант: зовнішніх умов життя злочинця та його внутрішніх (психологічних) рис, антигромадської спрямованості та індивідуальних тенденцій. Правопорушення не призначений сліпою фатальною силою, і злочинець не є рабом обставин, він сам формує свій характер, виховує почуття вибіркової здатності робити що-небудь, в тому числі і здатність протистояти впливу інших [17, с. 71].

Можна зробити висновок, що під цивільним правопорушенням слід

розуміти сукупність загальних, типових умов, існування яких необхідно для накладення відповідальності на порушника цивільних прав та обов'язків, і які в різних варіантах трапляються при будь-якому цивільному правопорушенні.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність виникає лише за порушення цивільних прав та обов'язків, і лише за наявності останніх може бути питання про відповідальність. Якщо суб'єкт не наділений набором таких прав та обов'язків, то їх неможливо порушити, а отже, немає підстав для притягнення людини до відповідальності, це загальне правило.

Отже, загальними умовами виникнення цивільно-правової відповідальності є:

- 1) наявність шкоди в потерпілого;
- 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; наявність вини особи, яка завдала шкоду.

Як правило, відсутність хоча б однієї з цих умов свідчить про відсутність підстав для притягнення порушника до відповідальності. Однак у цивільному законодавстві відповідальність може виникнути у разі неповного (зменшеного) складу правопорушення (наприклад, відповідальності за шкоду, заподіяну незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) розслідування, переслідування або суд відбувається незалежно від вини органу) [11, с. 132].

Загальна характеристика кожної з підстав цивільно-правової відповідальності, включаючи такий стан, як шкода, широко цитується та вивчається в цивільній літературі.

Отже, умовою цивільно-правової відповідальності слід вважати склад цивільного правопорушення, який включає наявність шкоди, протиправну поведінку винного, причинний зв'язок між поведінкою особи та шкідливим результатом, вину винного. Слід мати на увазі, що дії, що порушують закон та суб'єктивні права громадян, можуть бути незаконними, а протиправні - лише тими діями, що порушують закон чи підзаконний акт.

Однак не кожна незаконна дія може бути підставою для відповідальності за заподіяну шкоду. Як правило, відповідальність за випадкові дії не несе, хоча такі дії є незаконними. Деякі дії, що призводять до шкідливих наслідків, за своєю суттю не є незаконними. Перш за все, це поведінка людини у стані необхідного захисту та крайньої необхідності. Шкода, заподіяна зловмиснику особою, яку захищають, вважається законною і, отже, не підлягає відшкодуванню. Якщо межі такого захисту перевищені, відповідальність настає на загальних підставах. Такі дії законодавством визнані незаконними. Дії особи, яка завдала шкоду в стані крайньої необхідності, хоч і не протиправні, але, як правило, призводять до настання цивільно-правової відповідальності.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність має на меті не лише відновити майно потерпілого, а й покарати злочинця. Цивільно-правове покарання відрізняється від покарання, застосованого на основі публічного права. Цивільно-правова відповідальність спрямована не на покарання злочинця, а на відновлення (компенсацію) суб'єктивних цивільних прав потерпілого. Засудження (переконання) людини, як правило, пов'язане з її психічним ставленням до правопорушення. У цивільному праві моральні якості відповідальної особи не мають юридичного значення, а отже, публічне засудження протиправної поведінки учасника цивільних відносин виражається у констатації факту правопорушення [18, с. 287].

Результатом застосування цивільно-правової відповідальності завжди є накладення негативних наслідків на правопорушника. Саме їх недолік, недолік стимулює учасників цивільних відносин до належної поведінки.

Особливий характер мети, призначення та способів цивільно-правової відповідальності визначає ряд специфічних ознак, що виділяють її в самостійний вид юридичної відповідальності. Специфічними ознаками цивільно-правової відповідальності є її майновий характер, додатковість обтяжень, відповідальність юридично рівних суб'єктів між собою, компенсаційний характер.

Цивільно-правова відповідальність спрямована не безпосередньо на особу

злочинця, а опосередковано через його майно. Майновий характер відповідальності визначається насамперед предметом цивільного права, оскільки норми останнього регулюють відносини, більшість з яких є майновими. Основною метою відповідальності в цивільному праві є відновлення порушеного суб'єктивного права. Досягнення цієї мети можливе лише із застосуванням таких заходів відповідальності, які мають майновий характер. У разі порушення цивільного обов'язку особа зазнає засобів впливу, що спричиняють негативні наслідки у сфері власності.

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні збитків, сплаті штрафних санкцій тощо. Навіть у випадках порушення особистих немайнових прав потерпілого компенсація моральної шкоди, як правило, здійснюється в грошовій формі. Накладення цивільної відповідальності на особу означає, що у неї є майнове зобов'язання, яке не існувало до вчинення правопорушення. Відповідальність проявляється у приєднанні до порушеного обов'язку додаткового або у встановленні нового обов'язку. Крім того, ці обов'язки не забезпечуються взаємним наданням пільг. Таким чином, правопорушник позбавляється майна, не отримуючи взамін жодного еквівалента. Ось чому зобов'язання виконати зобов'язання в натурі, навіть у випадку відшкодування збитків та сплати неустойки (фактичне виконання зобов'язання), не вважається мірою цивільної відповідальності. Це встановлене зобов'язання для боржника, незалежно від порушення прав кредитора [11, с. 132].

Характерним для цивільно-правової відповідальності є те, що це відповідальність однієї сторони цивільних відносин перед іншою, тобто правопорушника (боржника) перед потерпілим (кредитором). Такий характер відповідальності зумовлений рівним становищем суб'єктів цивільного права, а також взаємністю їх прав та обов'язків.

Як правило, розмір цивільної відповідальності відповідає розміру збитку. Принцип еквівалентності відповідальності та шкоди визначається компенсаційним характером цивільної відповідальності. З цього принципу є кілька винятків, зокрема, правила про сплату пені. Таким чином, цивільно-

правова відповідальність може розглядатися як звернення до правопорушника у разі вчинення ним протиправних дій чи бездіяльності, передбачених договором або законом заходів державного примусу у вигляді додаткових цивільних зобов'язань майнового характеру.

Важливість цивільної відповідальності розкривається через її функції. По-перше, встановлюючи обов'язок правопорушника відновити порушене право уповноваженої особи, зокрема відшкодувати заподіяну їй шкоду, інститут відповідальності відіграє компенсаційну роль.

По-друге, загроза використання засобів відповідальності покликана запобігати вчиненню правопорушень суб'єктами цивільного права, виховувати їх у дусі поваги до закону, прав та інтересів інших осіб, неухильного виконання своїх обов'язки.

По-третє, як вид юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність є негативною реакцією держави на правопорушення, що полягає у засудженні суспільством та державою, а отже, є відповідним покаранням для злочинця.

По-четверте, застосування заходів відповідальності до особи, яка порушує зобов'язання, може негативно позначитися на її фінансовому та фінансовому становищі, призвести до банкрутства суб'єкта господарювання [20, с. 153].

Ефективність цивільної відповідальності в першу чергу залежить від її застосування, реалізації щодо конкретних осіб, винних у цивільному правопорушенні.

Однак, керуючись принципом диспозитивності, притаманним цивільному праву загалом та окремим його установам, зокрема інституту відповідальності, потерпіла сторона вирішує, застосовувати чи не застосовувати заходи відповідальності до злочинця чи ні. Іншими словами, застосування майнових або немайнових санкцій, включаючи відповідальність, згідно з чинним цивільним законодавством є правом, а не обов'язком суб'єктів цивільного права.

1.2. Солідарна множинність осіб в деліктних зобов'язаннях

Наявність множинності в зобов'язанні ускладнює процес виконання зобов'язання. У цьому випадку виникає питання про те, як права та обов'язки будуть розподілені між членами такої множини: кількома кредиторами або кількома боржниками. Хто конкретно і кому повинен виконувати зобов'язання та в якій мірі?

Доктрина та практика цивільного законодавства визнає три види зобов'язань із множиною осіб залежно від того, як вони виконуються: власний, солідарний та субсидіарний.

Солідарна множинність за загальним правилом виникає тільки у випадках, прямо передбачених законом або договором (ст. 541 ЦК України). Механізм виконання зобов'язань із активною солідарною множинністю визначений у статті 542 ЦК [2].

Так у разі солідарної вимоги кредиторів (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. До пред'явлення вимоги одним із солідарних кредиторів боржник має право виконати свій обов'язок будь-кому із них на свій розсуд.

Виконання боржником свого обов'язку одному із солідарних кредиторів у повному обсязі звільняє боржника від виконання решті солідарних кредиторів. Якщо у зобов'язанні має місце пасивна солідарна множинність, кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором (ст. 543 ЦК України).

На думку В. Мироненко, ефект солідарності між активними та пасивними суб'єктами зобов'язання полягає в тому, що у випадку пасивної солідарності кредитор має право вимагати повного виконання від кожного боржника, як якщо б він був єдиним боржником, і у випадку активної солідарності кожен з кредиторів має право вимагати від боржника повного виконання, ніби він є

єдиним кредитором [33, с. 24].

Характер деліктних зобов'язань, їх виникнення на основі заподіяння шкоди конкретній, певній особі призводить до того, що активна множина деліктних зобов'язань зустрічається досить рідко. Суперечливою є позиція Т. С. Ківалової, яка стверджує, що у випадку заподіяння шкоди одночасно кільком особам існує зобов'язання з активним набором людей - кількома кредиторами [20, с. 143].

На наш погляд, навіть якщо шкода завдана одним правопорушником кільком жертвам, це створює набір окремих зобов'язань між правопорушником та кожною з жертв. М. Мороз називає такі ситуації, які зовні нагадують множину, але насправді це не так, удаваною множинністю. Автор пропонує використовувати визначення предмета зобов'язання як критерій розмежування реальної та уявної множинності. «Якщо остання є складною, тобто виконанням боржниками дій, де кожен зобов'язаний вчинити суворо індивідуальну дію, істотно різну, тоді можна говорити про множинність зобов'язань самих, а не його сторін. Якщо суб'єкт зобов'язання є єдиним, принаймні діленим, зобов'язання стає зобов'язанням з безліччю осіб» [34, с. 104].

Одним з небагатьох прикладів, коли активна множина може бути використана для деліктних зобов'язань, є випадок пошкодження майна, що належить декільком особам на праві спільної власності. При цьому сума компенсації прив'язана не до співвласників, а до вартості знищеного або пошкодженого майна. Незалежно від того, скільки власників має майно, правопорушник зобов'язаний відшкодувати майнову шкоду в повному обсязі. Але якщо власників майна кілька, сума компенсації розподіляється між усіма потерпілими.

Частка або солідарний характер такої множинності, на наш погляд, залежить від того, є спільна власність частковою чи сумісною.

Якщо майно належить особам на праві спільної часткової власності (конкретні частки у праві власності визначаються для кожного співвласника), такі співвласники є частковими кредиторами у деліктному зобов'язанні.

Правопорушник повинен відшкодувати шкоду кожному із співвласників пропорційно їх часткам у праві спільної часткової власності на пошкоджене майно. Якщо пошкоджене майно перебуває у спільній сумісній власності, його співвласники стають спільними кредиторами правопорушника.

Набагато частіше зустрічається пасивна множинність деліктних зобов'язань. Таким чином, відповідно до ч. 1 ст. 1190 Цивільного кодексу України, особи, спільними діями чи бездіяльністю яких заподіяно шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Спільну дію збудників аналізували різні дослідники як за радянських часів, так і в сучасний період. Загалом у цивільній доктрині існує два основних підходи до поняття «спільні дії» [2]. Об'єктивний підхід передбачав кваліфікацію спільних дій на основі об'єктивних критеріїв: неподільність шкоди, неможливість виявити причинно-наслідковий зв'язок між конкретними діями конкретної особи та заподіяною шкодою.

Тож Є.О. Харитонов виділив дві основні умови спільного заподіяння шкоди: по-перше, наявність причинного зв'язку між винними діями двох або більше осіб із шкідливими наслідками; по-друге, заподіяння пошкоджень суглобам спільними діями двох або більше осіб, що є єдиним цілим, а не просто механічним поєднанням в єдиний спільний комплекс наслідків, спричинених незалежними діями кожного з винних [62, с. 321].

Подібної позиції дотримується і О. Лов'як, зазначаючи, що для визнання шкоди, заподіяної спільними діями кількох осіб, не потрібно, щоб ці особи завдавали шкоди одночасними діями, щоб їх дії були об'єднані ціллю, з якою ці дії спрямований, щоб один із винних усвідомлював дії інших. Питання про наявність або відсутність спільних заподіянь - це питання причинного зв'язку між протиправними шкідливими діями кількох осіб та шкодою, яка впливає з цих дій. Якщо протиправні дії кількох осіб разом спричинили шкоду як щось нерозривно ціле, то існує спільна шкода [30, с. 92].

Суб'єктивний підхід до спільних дій передбачав аналіз суб'єктивного критерію - загального наміру співучасників. У зв'язку з цим Гілман зазначив, що для того, щоб кваліфікувати заподіяння шкоди такою, яка вчинена спільними

діями, необхідно, з одного боку, щоб дії співучасників були причинно пов'язані із заподіяною шкодою і становили єдине ціле. активне спілкування).

З іншого боку, необхідно, щоб між особами, діями яких заподіяна шкода, існував суб'єктивний зв'язок. Наявність або відсутність суб'єктивного зв'язку між кількома особами визначається насамперед формою вини кожної з них [33, с. 24].

Якщо дії двох людей є умисними і їх об'єднує спільний намір, безумовно, можна говорити про спільну шкоду, яка тягне за собою солідарну відповідальність. У випадку заподіяння шкоди з необережності, як правило, немає суб'єктивного зв'язку між двома співвиконавцями. Навряд чи можна говорити про спільну недбалість або спільну (не лише одночасну, але й суб'єктивно пов'язану недбалість кількох осіб за відсутності умислу.

Сучасна судова практика поєднала об'єктивний та суб'єктивний підходи до кваліфікації дій кількох осіб, що призвели до заподіяння шкоди як спільних. Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного суду України від 27 березня 1992 року № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», особи вважаються такими, що спільно заподіяли шкоду, якщо вони заподіяли неподільну шкоду взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдністю наміру. Пленум Верховного суду України застосовує сполучник «або», що означає, що допускається кваліфікація дій як спільних за наявності одного із критеріїв: або дії співзаподіювачів є взаємопов'язаними та сукупними, а шкода - неподільною, або якщо особи мали єдиний намір заподіяти шкоду [7].

На наш погляд, наявність взаємопов'язаних та сукупних дій співзаподіювачів не завжди виключає наявність єдиного наміру заподіяти шкоду і навпаки. Отже при визначенні спільних дій варто застосовувати не просто сполучник «або», а сполучники «та/або». В такому випадку під поняття спільних будуть підпадати і дії, які є взаємопов'язаними, сукупними та призвели до неподільної шкоди та які вчинені з єдністю наміру.

Солідарна компенсація шкоди часто трапляється при скоєнні групових

злочинів проти особи або майна. Коли злочин вчинено кількома особами, вони несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну епізодам злочину, в яких встановлено їх спільну участь.

У той же час неприпустимо покладати солідарну відповідальність на осіб, які хоч і переслідуються в одній справі, але за самостійні злочини, не пов'язані із загальним умислом, а також на осіб, коли один із них засуджений за корисливі злочини, наприклад, за крадіжку, а другий - за необережність, незважаючи на те, що дії останнього об'єктивно сприяли першому у вчиненні злочину.

Подібні висновки роблять суди при розгляді цивільних справ. Суди справедливо дійшли висновку, що сам факт того, що кілька обвинувачених винні у заподіянні шкоди, є недостатнім для накладення на них солідарного зобов'язання.

Окрім злочинів банди, цивільне законодавство передбачає інші випадки солідарної відповідальності кількох злочинців. Таким чином, відповідно до ч. 2 ст. 1188 Цивільного кодексу України, якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки шкода була заподіяна іншим особам, особи, які спільно заподіяли шкоду, зобов'язані відшкодувати її незалежно від їх вини. Зобов'язання власників небезпечних предметів перед потерпілим у цій справі буде солідарним, як зазначено, зокрема, у пункті 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 6 «Про практика цивільних справ за позовами про заподіяння шкоди» [7].

На наш погляд, обов'язок і батьків (усиновлювачів), і опікунів (якщо їх декілька) відшкодувати шкоду, заподіяну неповнолітньою, а іноді і неповнолітньою. Відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, були вони одруженими. Тому кожен із батьків несе однакову відповідальність за виховання та догляд за дитиною. Невиконання або неналежне виконання такого зобов'язання є підставою для покладання зобов'язання відшкодувати шкоду, заподіяну дитиною. У цьому випадку потерпілий має право звернутися до батька та матері як до солідарних боржників [3].

Також випадок солідарного обов'язку відшкодування шкоди передбачений у ч. 3 ст. 7 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» [4]. Ця норма передбачає, що у випадку, якщо виробника товару неможливо встановити, кожен постачальник (продавець) відповідно до цього Закону несе відповідальність як виробник, якщо протягом 30 днів він не повідомить потерпілого про ім'я та місцезнаходження виробника або особа, яка постачала товар.

На наш погляд, ідея законодавця притягнути до відповідальності кожного постачальника (продавця) означає, що якщо потерпілий знає кількох послідовних продавців дефектної продукції, він може звернутися до будь-якого з них або до всіх відповідно до правил виконання зобов'язання з солідарною пасивною множинністю.

Водночас у судовій практиці все ще трапляються помилки щодо встановлення солідарності у діях винних.

Солідарність із зобов'язанням відшкодувати жертву означає, що жертва має право вимагати повної або часткової компенсації для всіх злочинців разом або для будь-якого з них окремо. Якщо комусь із злочинців компенсують шкоду, правовідносини між усіма злочинцями та потерпілим припиняються. Він припиняється, в тому числі тим злочинцем, які не компенсували жертву.

Момент припинення правовідносин між правопорушниками та потерпілим є одночасно моментом виникнення правовідносин між спільними та кількома злочинцями [71, с. 71].

В даному випадку буде діяти загальне правило ст. 544 ЦК України, що боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

2.1. Ознаки та підстави виникнення солідарних зобов'язань

Виходячи з положень Цивільного кодексу України, можна зробити висновок, що солідарні зобов'язання є різновидом цивільно-правових зобов'язань з множиною осіб, що характеризується тим, що у випадку солідарної вимоги кредиторів (солідарних та кілька кредиторів) вимагають повністю, а у випадку солідарної відповідальності боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання зобов'язання частково або повністю від усіх боржників разом та від будь-якого з них окремо.

Множинність солідарності може формуватися як на стороні кредитора, так і на стороні боржника. Якщо солідарна множинність утворюється з обох сторін одночасно, то при такому зобов'язанні кожен з кредиторів може вимагати повного виконання від кожного боржника (змішана солідарна множинність) [29, с. 80].

Отже, солідарні зобов'язання слід розглядати та аналізувати через призму активної, пасивної та змішаної множинності, тобто залежно від того, чи є у множини чи кредитора така множинність.

У разі солідарних активних зобов'язань право вимоги належить солідарно двом або більше суб'єктам (особам), кожен з яких має право вимагати виконання зобов'язання в повному обсязі, а виконання боржником такого зобов'язання один з кредиторів звільняє боржника повністю від виконання інших солідарних кредиторів (ст. 542 Цивільного кодексу України) [2]. Таким чином, головною ознакою солідарного активного множини є наявність права солідарної вимоги двох і більше солідарних кредиторів.

У разі солідарних пасивних зобов'язань існує зобов'язання двох або більше суб'єктів (осіб) виконати зобов'язання в цілому. У цьому випадку

кредитор має право вимагати його виконання частково або повністю від усіх боржників разом і від будь-якого з них окремо, а виконання зобов'язання повністю одним із боржників припиняє зобов'язання інших солідарних боржники перед кредитором (ст. 543 Цивільного кодексу України). Тому солідарні зобов'язання характеризуються наявністю солідарного зобов'язання двох і більше солідарних боржників [39, с. 432].

Частиною першою статті 628 ЦК України передбачено, що зміст договору як угоди (правочину) становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

За своєю юридичною природою порука є договірним зобов'язанням, адже виникає на підставі договору. Згідно з частиною першою статті 541 ЦК України солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання.

Статтею 554 ЦК України, унормовано, що в разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки. Правовий аналіз наведених норм дає підстави стверджувати, що в разі укладення кількох договорів поруки, які забезпечують виконання одного зобов'язання, виникає кілька самостійних зобов'язань, сторони яких (поручителі) перебувають у правовідносинах з одним боржником, проте не пов'язані правовідносинами між собою. У такому разі кожен поручитель відповідає перед кредитором боржника в обсязі, визначеному умовами договору поруки, стороною якого він є.

Порука кількох осіб може визначатися як спільна в разі укладення

договору поруки кількома поручителями та встановлення умовами договору волевиявлення цих осіб щодо спільного забезпечення зобов'язання. На нашу думку, лише в такому випадку поручителі відповідають перед кредитором солідарно з боржником та солідарно між собою (спільна порука). Норми закону, якими врегульовано поруку, не встановлюють положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо договорами поруки не передбачено іншого. У разі укладення між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання у них не виникає солідарної відповідальності між собою. Дана правова позиція викладена в постановках ВС від 24.01.2018 у справі № 907/425/16 [5] та від 26.06.2018 у справі № 905/2475/15 [6].

Описуючи важливість солідарних зобов'язань, І.М. Царик зазначає, що солідарне зобов'язання є перевагою для кредитора та обмеженням для боржника. Дійсно, пасивна солідарність надає кредитору право вибору найбагатшого боржника, маючи інших в резерві. Солідарність активна і дозволяє всім кредиторам отримати вигоду від результатів діяльності [53, с. 37].

Таким чином, як правильно зазначає Н.В. Федорченко, не може бути множення предмета зобов'язання в тому сенсі, що при пасивній множинності - боржник, виконавши зобов'язання в цілому перед одним кредитором, не виконає такого самого зобов'язання до іншого; або у випадку активної множинності кредитор не може прийняти виконання зобов'язання в цілому від одного боржника, а потім знову від іншого [51, с. 94].

Цей висновок Н.В. Федорченка пояснюється головною ознакою солідарного зобов'язання - єдністю предмета такого зобов'язання. Отже, виконання зобов'язання, зробленого одним із солідарних боржників, призводить до припинення зобов'язання та звільняє інших боржників від такого виконання. Наслідком єдності предмета солідарного зобов'язання є наявність у кредитора права подати заяву про виконання будь-якого з солідарних боржників повністю або частково в будь-якій послідовності.

Хоча предмет зобов'язання один, це не означає, що зобов'язання окремих

пасивних суб'єктів або права активу не можуть відрізнятися: зобов'язання одного може бути простим, другого - умовним, третього - забезпеченим штрафом або застава.

Тому ще однією особливістю солідарних зобов'язань є множинність зв'язків - кожен солідарний боржник / кредитор пов'язаний особливими та незалежними правовідносинами. Як правильно вказує платформа RA, цей зв'язок може бути зруйнований, тоді як інші зв'язки залишаються міцними; воно може припинитися, тоді як інші продовжують існувати; він може бути умовним або строковим, тоді як інші є безумовними і не мають строку.

Проявом множинності відносин буде питання про те, чи є зобов'язання дійсним. Це питання слід розглядати для кожного боржника окремо. Зобов'язання одного боржника може бути визнане недійсним через шахрайство чи неповноліття, не впливаючи на обґрунтованість зобов'язання інших боржників. Ще одним проявом множинності зв'язків є цивільно-процесуальна незалежність боржників - якщо один із солідарних боржників укладає мирову угоду з кредитором, це не має відношення до інших, така угода не зобов'язує інших і вони не можуть захищатися від кредитора.

Прикладом прояву множинних зв'язків може бути наступний: мито одного з солідарних боржників буде забезпечене штрафом, порукою, заставою, а мито іншого не буде забезпечене [70, с. 235].

Французькі вчені також вказують на інші особливості солідарних зобов'язань, які не властиві ЦК України, та вказують на те, що солідарні боржники представляють один одного і пов'язані взаємними гарантіями.

Слід зазначити, що особливості та характеристики солідарних зобов'язань можуть характеризуватися різними критеріями. Основним критерієм є характеристика особливостей виконання солідарних зобов'язань, залежно від того, на чийй стороні виникла множинність осіб, що в свою чергу є самостійним предметом аналізу та дослідження. Єдність предмета зобов'язання та множинність зв'язків - це два кити - основні ознаки, на яких будується суть солідарних зобов'язань.

Існують деякі відмінності щодо характеру солідарних зобов'язань щодо єдності солідарного зобов'язання в цілому. Одні автори (Н. Дювернуа, Л.Ж. Морандьєр, Ф. Бернгефт, І. Колер, Д.І. Мейєр, А.А. Павлов та інші) вважають, що солідарне зобов'язання не відзначається єдністю, що насправді тут має місце множинність зобов'язань. Як зазначає Л. Ж. Морандьєр - існує стільки окремих зобов'язань, скільки є боржників, але предмет усіх цих зобов'язань один і той же. Німецькі вчені також вважають, що якщо кілька осіб взяли на себе зобов'язання, то існує кілька обов'язкових відносин, і всі ці обов'язкові відносини ведуть до однієї мети і спрямовані на одне і те ж задоволення вимог.

Інші автори (О.С. Іоффе, М.І. Брагінський, І.Б. Новицький, С.В. Сарбаш, І.Н. Тrepіцин, Г.Ф. Шершеневич та інші) дотримуються протилежної думки: тут, незважаючи на подільність об'єкта і множинність осіб, має місце єдине та ціле зобов'язання [60, с. 195].

У вирішенні цього питання слід звернутися до положень ЦК України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 510 ЦК України у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. Відповідно ж до ст. 540 ЦК України «якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників...». Таким чином, ЦК України чітко стоїть на позиції єдності солідарного зобов'язання [53, с. 37].

На наш погляд, розбіжності в думках щодо цього зумовлені, насамперед, певними розбіжностями в законодавстві, а також правовими доктринами Франції та Німеччини - з одного боку, та України та Російської Федерації - з іншого. Хоча французький та німецький досвід завжди використовувався у розвитку цивільного права, це не означало, що норми, що регулюють цивільно-правові зобов'язання з множиною осіб, як і норми ЦК України в цілому, були сліпо скопійовані або запозичені. Незважаючи на певні недоліки та прогалини в цивільному законодавстві України, розробники ЦК намагалися врахувати як зарубіжний, так і вітчизняний досвід, а також ті наукові позиції, які сформувались і утвердились в радянській та дореволюційній цивілізації.

Тому, говорячи про українську цивільно-правову доктрину, не повинно

бути сумнівів у правильності другої точки зору, яка свідчить про єдність зобов'язання, оскільки поняття «зобов'язання» та «зобов'язання» не слід плутати, оскільки в результаті чого можна зробити неправильні висновки. Будь-які правовідносини (включаючи обов'язковість) мають свій склад (юридичний факт, юридичний зміст, суб'єкти, об'єкт). Юридичний зміст складається з прав та обов'язків суб'єктів. В одних правовідносинах (зобов'язаннях) на стороні боржника та / або кредитора може бути кілька суб'єктів, які мають права та обов'язки. Деякі права та обов'язки суб'єктів однакові, інші різні, але правовідносини (обов'язки) однакові.

Цієї ж логіки дотримується і ЦК України, який стверджує, що сторони зобов'язання завжди дві - боржник і кредитор, але на стороні боржника або кредитора може бути кілька осіб, які мають, найголовніше, загальний і єдиний предмет зобов'язання, а також спільна мета - відповідати вимогам відповідного зобов'язання [31, с. 130].

Якби було навпаки, як вказують німецькі та французькі автори, то кожен із боржників у такому разі повинен виконувати зобов'язання в повній мірі: спочатку один солідарний боржник сплачує борг повністю, а потім інший - також повністю (або вони б сплачували одночасно, але також кожен у повній мірі). Іншими словами, відбувалося б множення зобов'язання, адже «скільки суб'єктів - стільки ж і зобов'язань». Як бачимо, така позиція є не зовсім коректною, зважаючи на цивільне законодавство України. Слід розглядати природу солідарних зобов'язань (і не лише солідарних) глибше, звертаючись за допомогою до теорії права з питань теорії правовідносин.

Сакае Вагацума та Тору Ариідзумі вказують, що схожа полеміка є і в японській цивілістичній науці, та все ж підтримують ту точку зору, що тут має місце сукупність зобов'язань, оскільки ЦК Японії прямо передбачає можливість установлення права майнового забезпечення або поруки стосовно лише одного з солідарних боржників (ст. 464 ЦК Японії) [23, с. 247].

Однак, на наш погляд, цей аргумент підтверджує наявність ознаки множинних зв'язків у солідарному зобов'язанні, а не наявність кількох сукупних

зобов'язань. Тобто таким чином один із боржників гарантував виконання зобов'язання у разі вимоги кредитора.

На наш погляд, необхідно розрізнити принципи цивільного процесуального права та цивільного права, а також цивільно-процесуальні правовідносини для вирішення спорів та цивільно-правові відносини солідарності. Це твердження не має нічого спільного з характеристикою єдності (або її відсутності) цивільного солідарного зобов'язання. Більше того, хоча рішення суду не поширюється на інших боржників, які не брали участі в процесі, але в будь-якому випадку матиме юридичні наслідки для таких боржників.

Таким чином, І. Ізарова правильно зазначила, що частка солідарності щодо зобов'язання та саме зобов'язання можуть бути не однаковими, тому припинення солідарності в ньому іноді може не збігатися із припиненням самого зобов'язання [16, с. 284].

Причини виникнення солідарної множинності повинні характеризуватися джерелом їх встановлення. До таких джерел належать закон та договір (ст. 541 Цивільного кодексу України) [2]. Однак слід зазначити, що лише в ЦК України солідарність зобов'язань передбачена у сімнадцяти випадках.

Наприклад, регулюючи договір довічного утримання (догляду), положення ЦК України передбачають, що у випадках, коли закупниками є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляд), на праві спільної власності. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх зобов'язання перед відчужувачем є солідарними (ч. 3 ст. 746 Цивільного кодексу України), або, регулюючи договір про субконцесію, ЦК України встановив, що користувач та субкористувач є спільно і несе відповідальність перед власником права (частина 3 статті 1119 Цивільного кодексу України) [2].

Слід підкреслити, що закон повинен безпосередньо встановлювати солідарність зобов'язання в певних випадках. Ми не можемо не відзначити позицію М.М. Веліканова, який зазначає, що солідарна відповідальність (включаючи солідарну відповідальність) може мати місце лише тоді, коли в

законі було прямо зазначено вказівку на можливість її виникнення. Солідарність жодним чином не можна вважати встановленою ні висновками із закону, ні широким застосуванням за аналогією закону, який встановлює його в інших подібних випадках, а це означає, що неприпустимо встановлювати його на основі лише здогадок. За відсутності позитивного встановлення солідарності в законі чи договорі, боржники не можуть прийняти такий тягар шляхом непрямого висновку із існуючих між ними правових відносин, наприклад, з неподільного володіння [11, с. 132].

Наступною основою солідарного зобов'язання є контракт. Виходячи з принципу свободи договору, у присутності кількох осіб на стороні боржника або кредитора сторони мають право в будь-якому договорі встановити солідарність зобов'язання. Так, О. С. Іоффе вказує, що для цілей встановлення солідарності в угоді робиться спеціальне застереження - «солідарно» (наприклад, «ми зобов'язуємося солідарно повернути позику»).

Існує думка, згідно з якою солідарність може впливати з договору і без наявності терміна «солідарність», тобто суть зобов'язання може породжувати солідарність [45, с. 291]. На думку Н.В. Федорченко, термін «солідарно» можна замінити конструкцією «загалом і окремо», «кожен для всіх і всі за одного», «неподільний» [51, с. 94]. Подібної точки зору дотримується І.М. Царик, який зазначає, що немає необхідності вживати сакраментальне слово «солідарність». Наміри сторін встановити солідарність можуть чітко впливати з умов угоди. Досить, коли воля сторін у цьому плані не викликає сумнівів [53, с. 37].

Протилежної точки зору дотримується М.В. Кравченко, який зазначає, що солідарність зобов'язання ніколи не може бути прийнята і встановлена шляхом тлумачення договору, оскільки солідарність зобов'язання вигідна лише кредитору, і тому, що він не дбав про його встановлення в ньому тлумачення повинно бути на користь зобов'язаної особи - у сенсі її відсутності [27, с. 99]. Н.Т. Петрицин додає, що ніколи не можна опосередковано дійти висновку про існування солідарності, виходячи лише з припущень, якщо така угода, яка є основою її виникнення, прямо не зазначена [41, с. 167].

На наш погляд, солідарність може бути встановлена договором без використання терміна «солідарно» лише в тому випадку, якщо порядок виконання зобов'язання та його наслідки передбачені в тій самій формі, що і в статтях ЦК. Будь-яка інша термінологія виключає існування множин солідарності в цивільному зобов'язанні. Будь-які сумніви слід тлумачити на користь боржника.

Японські вчені вказують, що можливий випадок виникнення солідарного зобов'язання шляхом поступового укладення окремих договорів між кредитором і кожним із боржників [16, с. 126]. На нашу думку, такий випадок можливий лише за однієї умови - коли в кожному такому договорі буде прямо передбачено, що при укладенні кредитором інших договорів із третіми особами стосовно одного й того ж предмета, всі боржники будуть зобов'язанні перед кредитором солідарно.

Зобов'язання, коли, скажімо, кредитор уклав договір з одним боржником, а потім інший договір з іншим боржником на будівництво того самого будинку, не може вважатися солідарним, але солідарність зобов'язання була передбачена лише в останньому договорі з останнього боржника, без зазначення цього в першому договорі. Ви не можете приєднатися до іншого боржника та домовитись про солідарність зобов'язання лише з останнім. Це має бути волею всіх сторін, яка повинна впливати безпосередньо з договору або контрактів.

У нас буде інша ситуація у випадку активного плюралізму солідарності. Кредитор має право утворити активну більшість солідарності шляхом укладення окремого договору з іншим суб'єктом та без згоди боржника за аналогією з інститутом заміни кредитора в зобов'язанні (статті 513-519 Цивільного кодексу України [2]). Оскільки кредитор не має права ставити боржника в гірше правове становище, ніж він був перед кредитором до утворення такого активного набору солідарності або до приєднання нового солідарного кредитора, положення, включаючи ст. 518 Цивільного кодексу України, згідно з яким боржник має право пред'явити позов проти вимоги нового кредитора за зобов'язанням заперечень, яке він мав проти первісного кредитора.

На думку В.П. Мироненко, не можна виключати можливість встановлення солідарності та односторонніх угод. Наприклад, заповіт може передбачати солідарність права вимоги або обов'язку двох спадкоємців [33, с. 24]. Але відповідно до ст. 540 та ст. 541 ЦК України солідарність зобов'язання не може бути встановлена одностороннім правочином - лише договором. Для цього необхідно внести зміни до цих статей і, крім договору, закону та випадків неподільності предмета - передбачити можливість встановлення солідарності за заповітом. Ми не бачимо підстав позбавляти спадкодавця такого права, тому вважаємо такі зміни цілком доречними.

Як вказує М.М. Великанова, не можна виключати встановлення солідарності звичаєм ділового обороту. Слід зазначити, що множинність часто формується завдяки солідарності сторін (інакше не має сенсу формувати множинність), а часткове зобов'язання зазвичай можна розділити на самостійні зобов'язання (окремні угоди), зберігаючи лише економічну єдність результат. Отже, враховуючи неназвані зобов'язання, щодо яких законодавець не зміг визначити необхідність чи відсутність солідарності, слід припустити, що сама суть відносин може мати наслідком солідарність. Що стосується зобов'язань названих, то солідарність у цьому випадку встановлюється законодавцем, а в інших випадках вона відкрита для згоди сторін [11, с. 132].

На наш погляд, ст. 541 Цивільного кодексу України містить імперативний припис щодо того, що може встановити солідарність - договір та закон, тому навряд чи мова може йти про можливість встановлення солідарності за звичаєм бізнесу. Твердження «суть зобов'язання може породжувати солідарність» і без згадування в неназваній угоді про солідарність зобов'язань - не видається цілком реальним у контексті ст. 541 Цивільного кодексу України, крім випадків неподільних об'єктів зобов'язання. Хоча, справді, низка закордонних цивільних законів допускає встановлення солідарності за звичаєм бізнесу, наприклад, Центральний комітет Нідерландів [15, с. 432].

Слід також зазначити правильність думки Б. Карнаух, який вказує, що рішення суду не може бути підставою для солідарності, оскільки рішення суду

підтверджує права приватних осіб, а не відтворюється повторно [18, с. 71]. У зв'язку з цим Т.С. Ківалова додає, що рішення суду не може породжувати солідарну відповідальність, якщо це не впливає із правовідносин, що призвели до суперечки, і якщо насправді можуть бути випадки, коли рішення неправильно встановлює солідарність, то все ж ця обставина ні в якому разі не може сприйматися як підстава для визнання судового рішення однією з підстав цих зобов'язань загалом [20, с. 178].

Таким чином, солідарні зобов'язання характеризуються тим, що у випадку солідарної вимоги кредиторів кожен з них має право пред'явити вимогу до боржника в повному обсязі, а у випадку солідарних боржників - кредитор має право вимагати виконання частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-якого з них окремо.

Солідарні зобов'язання слід розглядати та аналізувати через призму активної, пасивної та змішаної множинності.

Єдність предмета зобов'язання та множинність зв'язків - це основні ознаки, на основі яких будується суть солідарних зобов'язань.

Незважаючи на подільність об'єктів та множинність осіб, у солідарності суб'єктів є єдине і ціле зобов'язання. Твердження про те, що «стільки предметів, скільки є зобов'язань», здається, не є цілком правильним.

Підставами для виникнення солідарної множинності відповідно до джерела їх створення, відповідно до положень ЦК України, є закон та договір. Солідарне зобов'язання може мати місце лише тоді, коли вказівка на можливість його виникнення була прямо зазначена в законі або договорі. Будь-які сумніви слід тлумачити на користь боржника.

На думку ЦК України, солідарність зобов'язання не може бути встановлена заповітом, звичаєм ділового обороту чи рішенням суду.

2.2. Регресна вимога в солідарних зобов'язаннях

Як відомо, боржник, який повністю виконує солідарний обов'язок, у тому числі й шляхом заліку своїх вимог до кредитора, звільняє решту боржників від виконання зобов'язання кредитору. Але не можна допустити, щоб постраждав хто-небудь з солідарних боржників тільки тому, що його обрав кредитор для пред'явлення вимоги. З цієї причини боржнику, що виконав солідарне зобов'язання, якщо інше не випливає з відносин між солідарними боржниками, надається право пред'явити регресну вимогу до решти боржників. При цьому інтерес представляє, чи існують певні особливості такої регресної вимоги.

У відповідності до ст. 541 ЦК України солідарний обов'язок виникає у випадках, встановлених договором або законом, зокрема, у разі неподільності предмета зобов'язання, у випадку сумісного завдання шкоди.

Пряма вказівка на регрес міститься у ст. 544 ЦК України, що має назву «Право боржника, який виконав солідарний обов'язок, на зворотну вимогу». Так, якщо шкода, що настала, знаходиться в причинному зв'язку з діями двох або декількох осіб, представляючи єдине і нероздільне ціле, вони визнаються спільними заподіювачами шкоди та несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Потерпілий має право пред'явити вимогу про повне або часткове відшкодування шкоди усім спільним заподіювачам одночасно або будь-якому з них окремо [29, с. 80].

Але солідарна відповідальність, зрозуміло, не може служити збагаченню потерпілого, і його право зберігається лише до тих пір, поки він не отримає повного відшкодування, - все одно, від усіх заподіювачів по частинах або від одного з них в повному об'ємі. Після цього усі заподіювані, незалежно від участі у відшкодуванні шкоди, звільняються від яких би то не було обов'язків перед потерпілим. Услід за цим можуть бути розпочаті розрахунки між самими заподіювачами. Зазвичай питання про подібні розрахунки виникає, коли один з них надав потерпілому повне відшкодування і тим самим звільнив від обов'язків інших заподіювачів [18, с. 71].

У відповідності до ст. 544 ЦК України боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього. Це найбільш відомий у теорії випадок регресної вимоги.

У відповідності до ст. 544 ЦК України, у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників), кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо [2].

Загальне правило про рівність часток якраз і не прийнятно для багатьох випадків розрахунку між спільними заподіювачами. Наприклад, якщо в результаті зіткнення транспортних засобів заподіюється шкода пішоходові, власники цих засобів нестимуть перед потерпілим солідарну відповідальність, хоч би один з них був винен, а інший невинен. Але після відшкодування шкоди потерпілому, суд, враховуючи винність однієї і повну невинність іншої з солідарно зобов'язаних осіб, тягар відшкодування цілком перекладе на винного. Якщо ж винні усі спільні заподіювані, то і тоді суд не зобов'язаний встановлювати в розрахунках між ними рівність часток. Враховуючи обставини справи, і міру винності кожного з заподіювачів, один з яких міг допустити грубу помилку, а інший - просту необережність, суд повинен на власний розсуд розподілити між ними суму збитків після того, як вони були відшкодовані потерпілому [49, с. 152].

Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі.

Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором.

Виконання зобов'язання одним із співборжників спричиняє двоякі наслідки для учасників основного зобов'язання. По-перше, у боржника, що

виконав зобов'язання перед кредитором, виникає право вимоги, що носить регресний характер, до інших боржників, і, по-друге, на відміну від первісного зобов'язання, це право носить частковий характер: всі співборжники несуть у рівному обсязі відповідальність перед тим, хто виконав зобов'язання. При цьому боржник, що виконав первісне зобов'язання, займає позицію кредитора. Це означає, що співборжники можуть протиставити йому всі ті заперечення, які вони могли адресувати первісному кредиторіві.

Особливістю виникнення регресних зобов'язань у цьому випадку є те, що відбувається перетворення зобов'язання: основне солідарне зобов'язання трансформується у регресне часткове зобов'язання [55, с. 104].

Принцип часткової відповідальності співборжників діє й тоді, коли один з них не виконав зобов'язання перед тим, хто звернувся з регресною вимогою (мається на увазі, що за нього в рівній частці відповідають інші боржники).

Оскільки спільне заподіяння пов'язане з діями двох або декількох осіб, а «частку» шкоди, заподіяного кожним з них, установити неможливо, вони несуть солідарну відповідальність перед потерпілим, і лише наступні розрахунки між ними здійснюються по частках згідно зі ступенем провини кожного. Однак спільне заподіяння характеризує підставу відповідальності, а не конкретно встановлений її порядок і тому не перетворюється в змішану провину при переході від солідарного до часткового відшкодування. Не потрібно також забувати, що й при частковому порядку відповідальності обсяг відповідальності одного зі спільних заподіювачів зменшується не за рахунок потерпілого, як при змішаній провині, а за рахунок співзаподіювачів [51, с. 94].

Коли причиною шкоди було винне поведіння декількох осіб у своєму сполученні, кожний з них стає боржником перед потерпілим у повній сумі відшкодування. Однак вся ця маса осіб, зобов'язаних відшкодувати шкоду, відшкодовує її цілком лише один раз, оскільки потерпілий не може, користуючись множинністю осіб, зобов'язаних до відшкодування, одержати більше, ніж йому належить.

Потерпілий може вимагати відшкодування заподіяної шкоди в повній сумі

від будь-якої особи, чії дії (або утримання від дії) були логічною й необхідною умовою настання шкоди. Від відповідальності за всю заподіяну шкоду звільняються лише ті, чії дії не включаються у ланцюг причинного зв'язку, а ставилися лише до деяких елементів заподіяної шкоди. На них лежить обов'язок відшкодування лише деяких елементів цієї шкоди, а саме, тих, з якими їхня дія або бездіяльність була причинно зв'язана. Так, якщо каліцтво, заподіяне нещасним випадком, було потім посилене в результаті недбалості, допущеної в клініці, куди потерпілий був доставлений, то ця клініка відповідає перед потерпілим лише в тій частині, у якій інвалідність, що вже наступила в результаті нещасного випадку, стала більш важкою з вини клініки. Особи ж, чії дії були причиною нещасного випадку, навпаки, відповідають за весь заподіяний збиток, оскільки без їхніх дій потерпілий залишився би цілий і непошкоджений [56, с. 401].

Ліквідація, що повинна бути зроблена між зобов'язаними особами, визначається, насамперед, правами потерпілого у відношенні кожного з них, а потім - правом регресу, що вони мають один до іншого. Тому після того, як шкода потерпілому на його вимогу відшкодована, необхідно встановити ліквідацію регресних вимог між особами, зобов'язаними відшкодувати шкоду.

Але законодавство прийшло не одразу до розуміння необхідності встановлення права регресу у подібних випадках.

Приведемо роздуми Н.Т. Петрицин з цього приводу. При здійсненні шкідливої дії спільно декількома співучасниками, відповідальність за збитки розподіляється між ними всіма, якщо це може бути зроблене фактично. На всіх співучасників покладається спільний обов'язок відшкодувати заподіяний збиток. Кожен з них відповідає за весь збиток. Але у випадку його неспроможності інші співучасники продовжують підняти відповідальності. Крім того, один зі співучасників, що відшкодував весь збиток, має повне право позивати проти інших співучасників і таким шляхом домогтися рівномірного розподілу ваги збитку [43, с. 167].

Р.О. Ляшенко вважав, що надання права регресу у цьому випадку

відповідає самій природі справи, тому що відшкодування збитків не є новим злом, що, подібно покаранню, неминуче повинне в повному своєму розмірі впасти на голову кожного зі співучасників, але, навпроти, становить лише засіб виправити старе зло, а ця мета однаково добре може бути досягнута також і при розподілі збитків між декількома особами, що викликали своєю сумісною діяльністю ці збитки [31, с. 130].

Але, як зазначає вчений, і римське право, і більшість сучасних позитивних законодавств дотримуються точки зору, протилежної цьому правилу. Римське право у випадку збитку, заподіяного сит боїо спільно декількома особами, не давало регресного позову одному з них проти інших співучасників. Прусский Ландрехт і Німецьке Цивільне Укладення дотримувалися позиції, притаманної римським юристам. ЦК Франції проводить правильний погляд віддаючи питання про допустимість регресного позову на вільний розсуд суду. Розподіл збитків, відбувається у двох випадках: по-перше, між заподіювачем шкоди й потерпілою особою, а по-друге, між декількома співучасниками, за умови, звичайно, збереження для кожного з них права на регресний позов у випадку, якщо він сплатить більше, ніж доводиться на його частку, на підставі правил про розподіл збитків [35, с. 188].

Розмір відшкодування, що може в порядку регресного позову зажадати від своїх співборжників той з них, до кого звернувся потерпілий, визначається значенням винного поведження кожного із співборжників у загальному ланцюзі причинного зв'язку, результатом якої був збиток.

Таким чином, право регресу співборжника, що виконав солідарне зобов'язання, до інших співборжників існує у частині, що перевищувала його частку зобов'язання.

Далі Р. Сават'є вказує, що розрізняються два види таких регресних вимог. Підставою регресної вимоги визнається ведення чужої справи без доручення, оскільки співборжник, що сплатив, вів належним чином справи інших співборжників і звільнив їх від відповідальності відносно кредитора. Другою підставою є вступ у права кредитора (суброгація). Пункт 3 ст. 1251 ЦК Франції

установлює, що така особа автоматично вступає в права кредитора у відношенні інших співборжників.

Однак слід зазначити, що на відміну від «французького розуміння» регресу і суброгації, яке за французьким законодавством є різновидом регресу, українське право чітко розмежовує ці два поняття та не вважає їх різновидом один іншого. Щодо застосування конструкції ведення чужих справ без доручення у випадку сплати одним співборжників за інших у солідарному зобов'язанні, думаємо, що теж така позиція не повинна застосовуватися в наших умовах, оскільки право регресу - це право, що надається прямою вказівкою закону (для нашого випадку ст. 544 ЦК України), тому застосування подібного роду абстракцій (застосування інституту ведення чужих справ без доручення) не є необхідним [10, с. 101].

Крім того, така аналогія взагалі не може бути проведена, оскільки у відповідності до ст. 1178 ЦК України, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення [2].

Солідарний співборжник, у свою чергу, не має права, а зобов'язаний вчинити платіж, якщо така вимога до нього звертається потерпілим, не тільки свій обов'язок (свою частку), а й обов'язки співборжників.

Крім того, вказані зобов'язання (з ведення чужих справ без доручення), на думку Є.О. Харитонова, виникають за таких умов:

- 1) майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків;
- 2) це мають бути дії без доручення особи, в інтересах якої ці дії відбуваються;
- 3) дії мають бути вчинені на користь іншій особі, тобто спрямовані на попередження, усунення або зменшення невігідних для неї майнових наслідків [41, с. 180].

Перша умова взагалі не може бути у наявності, оскільки майновим

інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, тільки у тому розумінні, що в її майні відбудеться зменшення. Але це зменшення є санкцією за цивільно-правове правопорушення за, як правило, винні дії.

Друга умова дозволяє говорити, що правила глави 79 ЦК не застосовуються у випадку діяльності фізичних та юридичних осіб, для яких дії в чужих інтересах є метою їхнього створення (наприклад, діяльність благодійних фондів), а також у тих випадках, коли обов'язок ведення справ іншої особи впливає із безпосередніх приписів закону. Саме з приписів закону впливає обов'язок солідарного боржника виконати вимоги потерпілого.

Ці положення не дають змоги застосовувати правила про ведення чужих справ без доручення на виконання свого обов'язку солідарним співборжником.

Варто зазначити, що відповідно до цивільного законодавства України, регресні зобов'язання зустрічаються в корпоративних відносинах. При цьому право на регресну вимогу, що впливає із солідарної відповідальності, може бути передбачено в законі прямо або впливати із комплексного аналізу правових норм. Так, наприклад, різновидом регресних вимог, що впливають із солідарної відповідальності, є випадок, передбачений у ст. 124 Цивільного Кодексу України, у якій прямо вказано, що учасник повного товариства, який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства [60, с. 91].

Разом із тим регресні вимоги, що впливають із солідарної відповідальності, правомірні в усіх випадках, навіть якщо про конкретний випадок не вказано в законодавстві як про такий, що породжує право регресу. Тут нам потрібне лише посилання на ст. 544 ЦК України як на загальну норму, що розповсюджується на всі випадки, коли боржник виконав солідарний обов'язок. Він має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Так, про солідарну відповідальність ідеться у випадку, передбаченому ст. 92 ЦК України, а саме: якщо члени органу юридичної особи й інші особи, які, відповідно до закону чи установчих документів, виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

Відповідно до ст. 98 ЦК України, особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації.

Згідно зі ст. 107 ЦК України, якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи - правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася.

Відповідно до ст. 133 ЦК України, командитним товариством є товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів і не беруть участі в діяльності товариства [59, с. 193].

Згідно зі ст. 140 ЦК України, учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями й несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями в межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Відповідно до ст. 151 ЦК України, учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який установлюється статутом товариства та є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного

кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їхнім часткам у статутному капіталі товариства.

Згідно зі ст. 153 ЦК України, особи, котрі створюють акціонерне товариство, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації товариства [2].

Особливим видом регресних вимог, що впливають із солідарної відповідальності, є так званий вексельний регрес. Стаття 198 ЦК України передбачає, що особа, яка розмістила (видала) цінний папір, та особи, котрі індосували його, відповідають перед її законним володільцем солідарно. У разі задоволення вимоги законного володільця ордерного цінного папера про виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з числа тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером.

Права, посвідчені ордерним цінним папером, передаються шляхом учинення на цьому папері індосаменту. Індосант відповідає за наявність і здійснення цього права.

Згідно з індосаментом, до особи, якій (або в розпорядження якої) передаються права, посвідчені цінним папером (індосата), переходять усі ці права. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, щодо якої має бути здійснене виконання зобов'язань) або ордерним (із зазначенням такої особи) [29, с. 80].

Звичайний хід векселя в цивільному обороті здійснюється так: видача векселедавцем першому векселедержателю (ремітенту), потім індосування векселя ремітентом і наступними індосантами, нарешті, пред'явлення векселя до оплати й одержання вексельної суми. З оплатою векселя втілене в ньому право припиняється. Але іноді зустрічаються обставини, що порушують цей хід векселя: відмова в платежі, відмова в акцепті, частковий платіж або акцепт тощо.

У цих випадках векселедержателіві для захисту його права або інтересу надається охоронне право вимоги проти вексельних боржників. Боржник, який задовольнив регресну вимогу, одержує вексель і висуває аналогічну вимогу зобов'язаному перед ним боржникові й так далі, сходячи до векседавця або акцептанта, які є основними боржниками. Отже, вексель мовби робить зворотний хід, що прийнято йменувати вексельним регресом. Використання цього терміна пояснюється традицією вексельного права, що споконвічно допускало тільки послідовний регрес. Векселедержатель міг заявити вимогу лише своєму індосантові, а той - своєму попередникові. У наш час цей порядок змінився, і векселедержатель уже не зв'язаний дотриманням черговості, у якій зобов'язалися вексельні боржники, він може заявити регресну вимогу кожному, незалежно від послідовності, у якій вони зобов'язалися [34, с. 104].

Усі вексельні зобов'язання за своїм змістом можуть бути поділені на два види: 1) зобов'язання платежу відповідно до умов векселя і 2) гарантійні або забезпечувальні зобов'язання (зобов'язання забезпечення акцепту та (або) платежу - доставка грошей відповідно до умов векселя). Зобов'язання першого виду в літературі прийнято йменувати прямими, або основними, другого-регресними, непрямими або допоміжними. Боржниками за регресними зобов'язаннями є: 1) трасант (векседавець перекладного векселя), 2) індосанти, 3) їхні авалісти [27, с. 99].

Під вексельним регресом варто розуміти здійснення вексельних вимог регресними боржниками з метою задоволення інтересу вексельного кредитора в одержанні регресної суми й перенесення тягара витрат по її сплаті на основного вексельного боржника.

Матеріальними передумовами (наявність певних обставин) вексельного регресу є такі факти:

1. Неплатіж, під яким розуміється: а) відмова оплатити вексель (чи неактивна позиція неоплата) чи його знищення; б) частковий платіж за векселем.
2. Неакцепт перекладного векселя, під яким розуміється: а) відмова акцептувати вексель; б) частковий акцепт векселя.

3. Неспроможність векселедавця за векселем, що не підлягає акцепту, або платника незалежно від того, чи акцептував він вексель.

4. Припинення платежів платником (у випадку простого векселя - векселедавцем) незалежно від того, чи акцептував він вексель, або безрезультатний обіг стягнення на його майно. Припинення платежів саме по собі не слугує передумовою регресу. Воно надає векселедержателю можливість достроково пред'явити вексель до платежу. За відмови в платежі у векселедержателя виникає право вимоги стосовно всіх регресних боржників [11, с. 132].

Крім матеріальних передумов вексельного регресу, прийнято виділяти формальні передумови, які полягають у здійсненні нотаріальних протестів.

Непрямі боржники звичайно не мають інформації про відмову в платежі або в акцепті. Тим часом у випадку неакцепту або неплатежу вони стають регресними боржниками. Для інформування цих осіб про відмову, що відбулася, у платежі або акцепті направляються відповідні повідомлення. Процедура відсилання таких повідомлень іменується нотифікацією.

Регресні боржники солідарно зобов'язані перед векселедержателем. Він може заявити свою вимогу, у тому числі шляхом висунення позову, до будь-якої зобов'язаної особи, до кількох зобов'язаних осіб або до всіх боржників відразу.

До регресної суми включаються:

- 1) сума векселя, не оплаченого або не акцептованого платником;
- 2) відсотки на вексельну суму в розмірі облікової ставки Центрального банку України. Відсотки нараховуються від дня настання строку платежу за векселем;
- 3) витрати по протесту, відсилання повідомлення й інші витрати, що стали наслідком неакцепту або неплатежу за векселем;
- 4) пені в розмірі облікової ставки Центрального банку України.

Векселедержатель може заявити свою вимогу кожній із зобов'язаних перед ним осіб. Але в остаточному підсумку регресну суму повинен буде сплатити основний регресний боржник за векселем у простому векселі - векселедавець, в

акцептованому перекладному векселі - акцептант, у неакцептованій тратті - трасант. Реалізація відповідальності основного боржника здійснюється в процесі зворотного ходу векселя. При цьому індосантові належить домагання проти основних регресних боржників, індосантів, що зобов'язалися до нього, авалістів цих осіб і акцептанта-посередника, який виступив за кожного з перерахованих боржників, авалістові - домагання проти того, за кого він дав аваль, і боржників, зобов'язаних перед цією особою; акцептанту-посередникові - домагання проти боржника, за якого він виступив посередником, аваліста цієї особи й зобов'язаних перед цим боржником учасників вексельного регресу, трасанту - домагання проти акцептанта і його аваліста [18, с. 287].

Боржник, що сплатив регресну суму векселедержателеві, здобуває проти зобов'язаних перед ним осіб регресну вимогу, спрямовану на відшкодування витрат, яких він зазнав. Цю регресну вимогу потрібно відрізнити від прямої вексельної вимоги, що належить векселедержателеві проти регресних боржників. Розходження між цими вимогами полягає в такому:

- 1) вони мають різний зміст і базуються на різних нормах законодавства;
- 2) вони пов'язують різних осіб (пряма - векселедержателя з регресними боржниками, регресна - регресного боржника з іншими регресними боржниками);
- 3) вони виникають із різних юридичних фактів (пряма ґрунтується на неакцепті, неплатежі тощо, регресна - на виконанні неосновним регресним боржником вексельної вимоги) [37, с. 180].

Крім розглянутих, у ЦК України передбачені й деякі інші випадки виникнення права регресу солідарних боржників.

Зокрема, відповідно до ст. 232 ЦК України, довіритель має право вимагати від свого представника та другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, що завдані йому у зв'язку з учиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними.

Згідно зі ст. 746 ЦК України, якщо набувачами в договорі довічного утримання (догляду) є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є

солідарним.

Відповідно до ст. 808 ЦК України, якщо вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингодавцем, продавець (постачальник) і лізингодавець несуть перед лізингоодержувачем солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу.

Згідно зі ст. 816 ЦК України, якщо наймачами житла в договорі найму житла є кілька осіб, їхні обов'язки за договором найму житла є солідарними.

Відповідно до ст. 1119 ЦК України, користувач і субкористувач у договорі комерційної субконцесії відповідають перед правоволодільцем за завдану йому шкоду солідарно. За вимогами, що висуваються до користувача як виробника продукції (товарів) правоволодільця, правоволоділець відповідає солідарно з користувачем.

Згідно зі ст. 1138 ЦК України, якщо договір простого товариства не пов'язаний зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, кожен учасник відповідає за спільними договірними зобов'язаннями всім своїм майном пропорційно вартості його вкладу у спільне майно; за спільними зобов'язаннями, що виникли не з договору, учасники відповідають солідарно.

Якщо договір простого товариства пов'язаний зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, учасники відповідають солідарно за всіма спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення.

Відповідно до ст. 1141 ЦК України, у разі припинення договору простого товариства з моменту припинення договору простого товариства його учасники несуть солідарну відповідальність за невиконаними спільними зобов'язаннями щодо третіх осіб.

Згідно зі ст. 1190 ЦК України, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

Виконання обов'язку солідарним боржником за інших солідарних боржників у всіх указаних випадках надає право регресу.

Однак не завжди внаслідок виконання обов'язку солідарним боржником за

інших боржників виникає право регресу. Так, наприклад, вимога поручителя, що виконав свій обов'язок перед кредитором, традиційно вважалась регресною. Як указував С.В. Пахман, із самої суті поруки впливає право регресу [45, с. 291].

Проте детальний аналіз норм законодавства дає змогу дійти висновку, що поручитель набуває права, які забезпечують виконання основного зобов'язання, у зв'язку з тим, що він є правонаступником кредитора за основним зобов'язанням. Це свідчить не про припинення такого зобов'язання в результаті виконання поручителем свого обов'язку перед кредитором і виникненні на стороні поручителя нового, регресного права вимоги до боржника, а про те, що реалізація поручительства приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, що виконав свій обов'язок. Отже, такий перехід права не потрібно змішувати з регресною вимогою, що виникає в третьої особи після виконання нею зобов'язання. На відміну суброгації (і від заміни кредитора в зобов'язанні всьому), регрес є наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора, у зв'язку з чим до нього незастосовні правила про цесію.

Отже, регресні зобов'язання виникають, у тому числі, з солідарних зобов'язань боржників.

Ми розглянули випадки виникнення регресних зобов'язань, унаслідок виконання одним зі співборжників солідарного зобов'язання. Аналіз норм цивільного законодавства дав змогу дійти висновку, що право на регресну вимогу, що впливає із солідарної відповідальності, може бути передбачено в законі прямо або впливати із комплексного аналізу правових норм. При цьому регресні вимоги, що впливають із солідарної відповідальності, правомірні в усіх випадках, навіть якщо про конкретний випадок не вказано в законодавстві як про такий, що породжує право регресу. Для цього потрібне лише посилання на ст. 544 ЦК України як на загальну норму, що розповсюджується на всі випадки, коли боржник виконав солідарний обов'язок. У такому випадку він має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього [23, с. 247].

Також було виявлено виняток із загального правила про те, що виконання обов'язку солідарним боржником за інших солідарних боржників надає право регресу. Зокрема, було встановлено, що виконання солідарного обов'язку поручителем приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, що виконав свій обов'язок, отже, такий перехід права не потрібно змішувати з регресною вимогою, що виникає в третьої особи після виконання нею зобов'язання.

Отже, у підсумку зазначимо, що виникнення права на зворотну вимогу (регрес) у боржника, який виконав солідарний обов'язок, до кожного з решти солідарних боржників, є найбільш відомим у теорії випадком регресної вимоги. Особливістю виникнення регресних зобов'язань у цьому випадку є те, що відбувається перетворення зобов'язання: основне солідарне зобов'язання трансформується у регресне часткове зобов'язання. При цьому право регресу співборжника, що виконав солідарне зобов'язання, до інших співборжників існує у частині, що перевищувала його частку зобов'язання.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Отже, з вище викладеного можна зробити такі висновки:

1. Цивільно-правова відповідальність є несприятливим майновим наслідком, встановленим законом або договором у разі невиконання абсолютного зобов'язання, а також невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання.

Позитивна юридична відповідальність визначається як сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, верховенством права, колективом приватних осіб та окремою людиною. Що стосується ретроспективної юридичної відповідальності, її можна визначити як специфічний правовий зв'язок між державою та злочинцем через державний примус, що характеризується засудженням правопорушення та предметом правопорушення, покладенням на останнього обов'язку зазнати позбавлення та несприятливих наслідків. наслідки особистого, майнового та організаційного характеру для правопорушення.

Загальними умовами виникнення цивільно-правової відповідальності є:

- 1) наявність шкоди в потерпілого;
- 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; наявність вини особи, яка завдала шкоду.

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні збитків, сплаті штрафних санкцій тощо. Навіть у випадках порушення особистих немайнових прав потерпілого компенсація моральної шкоди, як правило, здійснюється в грошовій формі.

Характерним для цивільно-правової відповідальності є те, що це відповідальність однієї сторони цивільних відносин перед іншою, тобто правопорушника (боржника) перед потерпілим (кредитором). Такий характер відповідальності зумовлений рівним становищем суб'єктів цивільного права, а

також взаємністю їх прав та обов'язків.

Як правило, розмір цивільної відповідальності відповідає розміру збитку.

2. Доктрина та практика цивільного законодавства визнає три види зобов'язань із множиною осіб залежно від того, як вони виконуються: власний, солідарний та субсидіарний. Солідарна множинність за загальним правилом виникає тільки у випадках, прямо передбачених законом або договором.

Ефект солідарності між активними та пасивними суб'єктами зобов'язання полягає в тому, що у випадку пасивної солідарності кредитор має право вимагати повного виконання від кожного боржника, як якщо б він був єдиним боржником, і у випадку активної солідарності кожен з кредиторів має право вимагати від боржника повного виконання, ніби він є єдиним кредитором.

3. Солідарні зобов'язання слід розглядати та аналізувати через призму активної, пасивної та змішаної множинності, тобто залежно від того, чи є у множини чи кредитора така множинність.

Ще однією особливістю солідарних зобов'язань є множинність зв'язків - кожен солідарний боржник / кредитор пов'язаний особливими та незалежними правовідносинами.

Слід зазначити, що особливості та характеристики солідарних зобов'язань можуть характеризуватися різними критеріями. Основним критерієм є характеристика особливостей виконання солідарних зобов'язань, залежно від того, на чийй стороні виникла множинність осіб, що в свою чергу є самостійним предметом аналізу та дослідження. Єдність предмета зобов'язання та множинність зв'язків - це два кити - основні ознаки, на яких будується суть солідарних зобов'язань.

ЦК України стверджує, що сторони зобов'язання завжди дві - боржник і кредитор, але на стороні боржника або кредитора може бути кілька осіб, які мають, найголовніше, загальний і єдиний предмет зобов'язання, а також спільна мета - відповідати вимогам відповідного зобов'язання.

Наступною основою солідарного зобов'язання є контракт. Виходячи з принципу свободи договору, у присутності кількох осіб на стороні боржника або

кредитора сторони мають право в будь-якому договорі встановити солідарність зобов'язання.

Отже, підставами для виникнення солідарної множинності відповідно до джерела їх створення, відповідно до положень ЦК України, є закон та договір. Солідарне зобов'язання може мати місце лише тоді, коли вказівка на можливість його виникнення була прямо зазначена в законі або договорі.

4. Вказівка на регрес міститься у ст. 544 ЦК України, що має назву «Право боржника, який виконав солідарний обов'язок, на зворотну вимогу». Так, якщо шкода, що настала, знаходиться в причинному зв'язку з діями двох або декількох осіб, представляючи єдине і нероздільне ціле, вони визнаються спільними заподіювачами шкоди та несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Потерпілий має право пред'явити вимогу про повне або часткове відшкодування шкоди усім спільним заподіювачам одночасно або будь-якому з них окремо.

Варто зазначити, що відповідно до цивільного законодавства України, регресні зобов'язання зустрічаються в корпоративних відносинах. При цьому право на регресну вимогу, що випливає із солідарної відповідальності, може бути передбачено в законі прямо або випливати із комплексного аналізу правових норм.

Детальний аналіз норм законодавства дає змогу дійти висновку, що поручитель набуває прав, які забезпечують виконання основного зобов'язання, у зв'язку з тим, що він є правонаступником кредитора за основним зобов'язанням. Це свідчить не про припинення такого зобов'язання в результаті виконання поручителем свого обов'язку перед кредитором і виникненні на стороні поручителя нового, регресного права вимоги до боржника, а про те, що реалізація поручительства приводить до суброгації прав кредитора до поручителя, що виконав свій обов'язок.

Таким чином, такий перехід права не потрібно змішувати з регресною вимогою, що виникає в третьої особи після виконання нею зобов'язання. На відміну суброгації (і від заміни кредитора в зобов'язанні всьому), регрес є

наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора, у зв'язку з чим до нього незастосовні правила про цесію.

Отже, відповідно до ст. 541 ЦК солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання. На наше переконання дана норма звужує застосування поняття солідарного зобов'язання, хоча фактично встановлені законом або договором випадки стосуються будь-яких ситуацій, де солідарність зобов'язання впливає з обставин виникнення відповідних правовідносин. З огляду на це ст. 541 ЦК можна викласти наступним чином «солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання та у разі спільного скоєння правопорушення двома та/ або більше правопорушниками, в результаті якого впливає зобов'язання кожного окремого та одразу всіх правопорушників (за вибором потерпілої від правопорушення сторони) понести матеріальні втрати за спричинену шкоду на користь потерпілої сторони за її обґрунтованою заявою». При цьому ключовою ознакою солідарної відповідальності є те, що вона застосовується на підставі обґрунтованої заяви потерпілої сторони, яка за власним вибором визначає конкретного правопорушника, від якого жадає отримати матеріальну компенсацію понесеної шкоди.

Частина 1 статті 543 доцільно визначити граничний розмір відшкодування шкоди, тому пропонуємо дану норму викласти в наступній редакції: «1. У разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо, сума відшкодування не може перевищувати завданої шкоди».

Частина 2 статті 543 варто доповнити та викласти в наступній редакції «2. Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників, якщо доведе причинно-наслідковий зв'язок між діями кожного

окремого правопорушника та завданю потерпілому шкодою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.06.2021)
2. Цивільний кодекс України Закон України №435-IV від 16.01.2003 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.06.2021)
3. Сімейний кодекс України: закон України від 2002р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15.06.2021)
4. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: закон України від 19.05.2011р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17#Text>(дата звернення: 09.10.2021)
5. Постанова Верховного Суду України від 24.01.2018 у справі № 907/425/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71798774> (дата звернення: 09.10.2021)
6. Постанова Верховного суду України від 26.06.2018 у справі № 905/2475/15 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75081737>(дата звернення: 09.10.2021)
7. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду N 6 від 27.03.92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>(дата звернення: 09.10.2021)
8. Аванесян Г. М., Басенко Р. О. Цивільне право України (Загальна частина) : навчально-методичний посібник. Полтава : ППЕП, 2020. 199 с. (дата звернення: 09.10.2021)
9. Антонова О. Р. Солідарні зобов'язання суб'єктів формування й реалізації сімейної політики. Теорія та практика державного управління. 2020. Вип. 3. С. 91-96. (дата звернення: 09.10.2021)
10. Бородін М. Розгляд цивільних справ, які впливають із зобов'язань

щодо відшкодування шкоди, завданої власником джерела підвищеної небезпеки. Право України. 2010 № 7. С. 101-106. (дата звернення: 09.10.2021)

11. Великанова М. М. Ризик та цивільно-правова відповідальність: огляд доктринальних підходів щодо проблеми їх співвідношення. Часопис Київського університету права. 2018. № 1. С. 132-135. (дата звернення: 09.10.2021)

12. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. Інформація і право. 2015. № 3. С. 115-122. (дата звернення: 09.10.2021)

13. Заборовський В. В., Стойка А.В. Зловживання цивільними процесуальними правами як форма процесуальної відповідальності: суть та доцільність. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(1). С. 155-159. (дата звернення: 09.10.2021)

14. Зозуляк О. І. Перспективні напрями удосконалення цивільно-правової відповідальності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2021. Вип. 63. С. 141-146. (дата звернення: 09.10.2021)

15. Іващенко О. Місто й село як соціальний простір відповідальності: солідаризація пріоритетів / О. Іващенко // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. Вип. 1(1). С. 432-438.

16. Ізарова І. О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Ч. 1. Київ : Дакор, 2016. 307 с.

17. Карнаух Б. П. Функції цивільно-правової відповідальності. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2012. Т. 17, Вип. 1-2. С. 71-79. (дата звернення: 09.10.2021)

18. Карнаух Б. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності. Вісник академії правових наук України. 2012. № 2. С. 287-299.

19. Квіт Н., Тур О. Особливості цивільно-правової відповідальності

суб'єктів аудиторської діяльності в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. С. 602-612. (дата звернення: 09.10.2021)

20. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): монографія. М-во освіти і науки України. Одеса, «Юридична література», 2008. 360 с. (дата звернення: 09.10.2021)

21. Коваленко І. А. Причинний зв'язок, як одна з умов цивільно-правової відповідальності. *Креативний простір*. 2021. № 2. С. 98-100. (дата звернення: 09.10.2021)

22. Короед С. О. Новий погляд на процесуальний статус відповідача у цивільному судочинстві в аспекті вирішення похідних позовних вимог за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 87. С. 65-75.

23. Короташ Я. О. Проблеми солідарної відповідальності учасників товариства з обмеженою відповідальністю, що не виконали свій обов'язок із внесення вкладу до статутного капіталу товариства. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 247-253.

24. Коссак В. М. Правосуб'єктність державних органів і створюваних ними юридичних осіб у механізмі регулювання цивільної відповідальності. *Право України*. 2019. № 1. С. 154-166.

25. Коцюрuba А. Загальні та спеціальні цивільні процесуальні права відповідача в цивільному судочинстві України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 6. С. 369-375.

26. Кравцов С. О. Засоби захисту інтересів відповідача від пред'явленого позову: цивільно-процесуальний аспект. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 20-21. С. 109-112.

27. Кравченко М. В. Договірна відповідальність у цивільному праві. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 3. С. 99-106.

28. Кузнєцова Н. С. Інститут цивільно-правової відповідальності у

вітчизняній та зарубіжній цивілістичній доктрині. Право України. 2019. № 1. С. 186-203. (дата звернення: 09.10.2021)

29. Левшина Я. О. Солідарна відповідальність у процедурі банкрутства. Судова апеляція. 2019. № 4. С. 80-87.

30. Лов'як О.О. Нормативно-правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ: монографія / За заг.ред. професора В.С.Гопанчука. К. 2011. 228 с. (дата звернення: 09.10.2021)

31. Ляшенко Р. О. Субсидіарна та солідарна відповідальність за Цивільним кодексом України та її реалізація у виконавчому провадженні: проблеми практики та необхідність законодавчої регламентації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 10. С. 130-133. (дата звернення: 09.10.2021)

32. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посіб. для студ. юрид. ф-ту. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Юстініан, 2010. 1007 с. (дата звернення: 09.10.2021)

33. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. Юридична наука. 2011. № 6. С. 24-30.

34. Мороз М. В. Міри цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання з договору найму (оренди). Право та інновації. 2018. № 3. С. 104-109. (дата звернення: 09.10.2021)

35. Мороз О. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення сторонами умов договору. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. Вип. 45. С. 188-194. (дата звернення: 09.10.2021)

36. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 552 с. (дата звернення: 08.10.2021)

37. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За заг. ред. Бобрика В. І. К. : «Центр учбової літератури», 2016. 784 с.

38. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України // за ред. проф. В. М. Коссака Київ, 2018. К.: Істина. 928 с.

39. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. /

за ред. О. Дзери (кер. авт. кол.), Н. Кузнецової, В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2015. Т. 2015. 1088 с.

40. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України в 2 томах / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць. Юрінком Інтер. 2019.

41. Оновлення (кодифікація та рекодифікація) цивільного законодавства України : досвід, проблеми та перспективи: монографія. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2020. 462 с. (дата звернення: 09.10.2021)

42. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія. О.І. Виговський, Н.Ю. Голубєва, С.Д. Гринько та ін.; за ред. проф. Довгерта А.С. і проф. Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 674 с.

43. Петрицин Н. Т. Особливості та проблеми подвійної відповідальності в цивільному праві. Інформація і право. 2016. № 1. С. 167-179.

44. Ромовська З. В. Українське цивільне право: підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2019. 264 с.

45. Резнік О. Залученість у добровільне об'єднання як кооперативна практика солідарності, відповідальності, толерантності і довіри. Соціальні виміри суспільства. 2014. Вип. 6. С. 291-303.

46. Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія кол. авт.: Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Н. Ю. Голубєва та ін. Київ : Норма права, 2020. 348 с.

47. Сімейний кодекс України: Коментарі. Видавництво «Право» 2020.

48. Слободян О. М. Історичні передумови розвитку законодавства зарубіжних країн у сфері цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 46-50.

49. Слома В. М. Щодо питання про активну солідарну множинність у цивільно-правових зобов'язаннях. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2018. Вип. 49(1). С. 152-154.

50. Соколовська Ю. В. Правовий статус учасників підприємницьких товариств як суб'єктів цивільно-правової відповідальності/ Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2018. Вип. 48. С. 236-247.

51. Федорченко Н. В. Особливості цивільно-правової відповідальності сторін за порушення договірних зобов'язань з надання послуг/ Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 5. С. 94-101.

52. Харитонов Є. О., Голубєва Н.Ю., Акіменко Ю.Ю. Цивільне право : посіб. для підгот. до іспиту. Вид. 3-ге, перероб. і допов. Х. : Одісей, 2013. Ч. 2. 256 с. (дата звернення: 09.10.2021)

53. Царик І. М. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті солідарної економіки. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 6(2). С. 37-41.

54. Цивільне право України (традиції та новації): моногр. / за заг. ред. Є. О. Харитонова, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової; наук. ред. Н. Ю. Голубєва. Одеса: Фенікс, 2018. 700 с.

55. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової., Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. - 976 с.

56. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова І. М., Жилінкова І. В. та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасібо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 480 с.

57. Цивільне право (загальна частина) / За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. Київ.: 2018. 736 с. 24. (дата звернення: 09.10.2021)

58. Цивільне право : підручник : у 2 т. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за ред.: В. І. Борисова, І. В. Спасібо-Фатєєва, В. Л. Яроцький. Х. : Право, 2014 Т. 2. 816 с. (дата звернення: 09.10.2021)

59. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред.: І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка. К.: Скіф, 2013. 528 с. (дата звернення: 09.10.2021)

60. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред.: В. Г. Фазикоша, С. Б. Булеци. К.: Знання, 2013. 752 с. (Вища освіта ХХІ століття).

61. Цивільне право України. У 2 т. Т. 1 : підручник // За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2017. 480 с. (дата звернення: 09.10.2021)
62. Цивільне право України. У 2 т. Т. 2 : підручник // За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Х.: Одіссей, 2018. 872 с. (дата звернення: 09.10.2021)
63. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг.ред. В.І.Борисової, І.В.Спасібо-Фатєєвої, В.Л.Яроцького. Х.: Право, 2017.
64. Цивільне право України: Підручник: У 2 томах. Том 2/За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. Харків: Одіссей, 2008. 872 с.
65. Цивільне право України: У двох книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: Юрінком інтер, 2018. (дата звернення: 09.10.2021)
66. Цивільне право України: Навч. посіб. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луць та ін. - Ч. 1. - К.: Юрінком Інтер, 2019. - 792 с.
67. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред.: В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право, 2014. (дата звернення: 09.10.2021)
68. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників Проекту ЦКУ. – К.: Істина, 2014.
69. Цивільний кодекс України: Постатейний коментар у двох частинах / Відп.ред. А.С.Довгерт, Н.С.Кузнєцова. К.: Юстиніан, 2016 (Ч.1).